

Rozmarek – miejsce, które przetrwało w pamięci

*Anna Guzdecka
Agnieszka Stępień
Filip Stępień*

*Opiekun:
Alicja Krajewska*

*Gimnazjum
w Brzezinach*

Opowieść o Rozmarku i okolicy - placu w żydowskiej dzielnicy

*Opowiemy historię narodu izraelskiego,
przez wieki w Kaliszu zamieszkałego.*

*W tym mieście Żydzi przebywali
i dużą rolę odgrywali.*

*W północno-zachodniej części miasta się znajdowali,
swoją religię praktykowali.*

*W XII w. Żydzi monety wybijali,
przez co księcia Mieszka III Starego wspierali.*

*Statut Kaliski z 1264 r. ich życie normował,
starotestamentowe zwyczaje prawem polskim obejmował.*

*Od Przemyśla II Żydzi teren na cmentarz otrzymali,
a ziemię tę pieprzem i szafranem opłacali.*

*Powstała tu też synagoga,
w której modlili się do Boga.*

*W historii Kalisza trzy synagogi istniały,
potężne pożary ich strukturę wyniszczały.*

*Dzieje bożnicy w Kaliszu są nam znane,
bo w 1264 r. zostały wspomniane.*

*A dał na nią przywilej Bolesław Pobożny,
władca Wielkopolski wielmożny.*

*Gdy Żydzi coś osiągnąć chcieli,
w synagodze składać przysięgę musieli.*

*Pierwsza świątynia była drewniana,
ale dzięki Kazimierzowi Wielkiemu powstała murowana.*

*Po 1659 r. synagogę powiększono,
a obok szkołę żydowską postawiono.*

*Wcześniej Żydzi z Zygmuntem Augustem w 1555 r. rozmawiali,
dzięki królowi kolejny przywilej otrzymali,
a przez to coraz częściej do Kalisza przybywali.*

*Spółeczność odrębnym życiem żyła
i bywało, że nawet solą w oku władców była.*

*Dzielnica żydowską sama się rządziła,
odrębny samorząd sobie ustaliła.*

*Zbudowana była z przewagą domów drewnianych
lub w pruski mur stawianych.*

*Mieszkańcy przeciskali się między kramami,
zewsząd pogrodzonych parkanami.
To wszystko sprawiało zagrożenie
i w czasie pożarów czyniło spustoszenie.
W 1706 r. nawet synagoga się spaliła,
ale dzięki ofiarności mieszkańców szybko się odnowiła.
W 1792 r. dzielnica żydowska znowu spłonąć miała,
Kazimierzowską synagoga też w tym ucierpiała.
106 domów uległo zniszczeniu,
które szybko jednak poddano odnowieniu.
Po zniszczeniach Żydzi się nie załamali
i swą dzielnicę wnet odbudowali.*

Choć Prusakom plany pokrzyżowali,
swój kąt na ziemi odzyskali.
Liczba Żydów dwa razy większa była,
bo po II rozbiornie się powiększyła.
Przybyło narodu żydowskiego
z niemilego im chyba terytorium niemieckiego.
Chociaż na ogół w biedzie żyli,
siły swe nawet podwoili.
W luksusach się nie pławili,
bo bywało, że dom na piętnastu dzielili.
Ulice wzroku nie przyciągały,
lecz Żydom optymizmu nie odbierały.

Trudne warunki życia nie ułatwiały, bo epidemie cholery się pojawiały.

*W 1852 r. tak się nieszczęśliwie zdarzało,
że po pożarze 200 rodzin bez dachu nad głową zostało.*

*Domostwa nowe stanęły szybko i niespodziewanie,
choć zewsząd było słychać ludzi narzekanie.*

*W końcu XIX w. poprawiło się oblicze dzielnicy,
po wybrukowanej chodzono ulicy.*

*I ta okolica wreszcie się zmieniła,
dzięki szpitalowi i lekarzom się udoskonaliła.*

Rozmarek najważniejszym punktem był dzielnicy, znany w całej okolicy.

*Historia jego dosyć zawiła
wielu już historyków swymi zagadkami zadziwiła.*

*Różany Targ ulicą, skwerem i placem bywał
jak widać, różnie się też nazywał,*

*Najpierw tu konie sprzedawano
i stąd go Końskim Targowiskiem nazwano.
Plac sięgał murów miasta z jednej strony,
które kiedyś służyły do obrony.*

*Nazwy ulic tam zmieniano
i stąd na mapach plac bywa białą plamą.
Na mapkach przedwojennych stał się ulicą,
łączącą szkołę z bożnicą,*

*Innym razem nazwą Rozmarek skwer nazwano
i między czterema ulicami go dziś zlokalizowano.
Z jednej strony obok niego Targowa biegnie ulica
między Złotą a Narutowicza.*

*Ulica Targowa w XVI w. powstała,
już wtedy do starego Końskiego Targu sięgała
i od niego nazwę zabrała.*

*Jak w całej dzielnicy i tu budynki z drewna były budowane,
ale po wielkim pożarze stawiano murowane.*

*Ulica Żydowską zaś w centrum powstała,
od reszty miasta murem się oddzielała.*

*I chociaż obecnie Złotą ją nazywamy,
to o historii jej powstania często zapominamy.*

*W sierpniu roku 1914 Targowa cała,
zrównana z ziemią przez Niemców została.
Zburzyli też znaczną część Piskorzewskiej ulicy,
a ogień dotarł do Końskiego Targu okolicy.*

*Sama zaś Złota od rynku do Garbarskiej po obu stronach
i do synagogi również została spalona.*

*Niechże w Was litość to wzbudzi,
że Prusacy tu najokrutniej potraktowali ludzi.*

*Ale znów dzielnicę odbudowano
i często język jidysz tu słyszano.*

*Wahających się klientów do sklepów się wciągało,
tu bowiem głównie się handlowało.*

*W Kaliszu mówiło się, że „swój do swego,
a jak nie ma, to do Perlego”.*

*Roku pamiętnego 1939
rozpoczęła się zagłada narodu żydowskiego.*

*W getcie Niemcy zamieszkać Żydom kazali,
aby się z tego miejsca nie oddalali.*

*Widzieli kaliszanie, jak pod lufami karabinów pracowali,
niemieckich wachmanów rozkazy wykonywali.*

*Żółtą gwiazdą dawidową oznakowani,
często byli przez oprawców niemieckich poniżani.*

Potem większość w Chełmie nad Nerem zginęła.

Tylko setką z nich przetrwała

- z trzydziestu tysięcy ludzi ocalała.

*Dzielnica żydowską teraz trwa tylko jako wspomnienie,
które wraz z ludźmi może odejść w zapomnienie.*

*Aby tak się do końca nie stało,
grupę ludzi to miejsce zainteresowało.*

*Rada Miejska Kalisza w 2011 uchwałała,
aby historyczna nazwa skweru powróciła.*

*W 2014 r. plac Rozmarek archeolodzy do badań przeznaczyli
i przebieg dawnych murów synagogi uchwycili.*

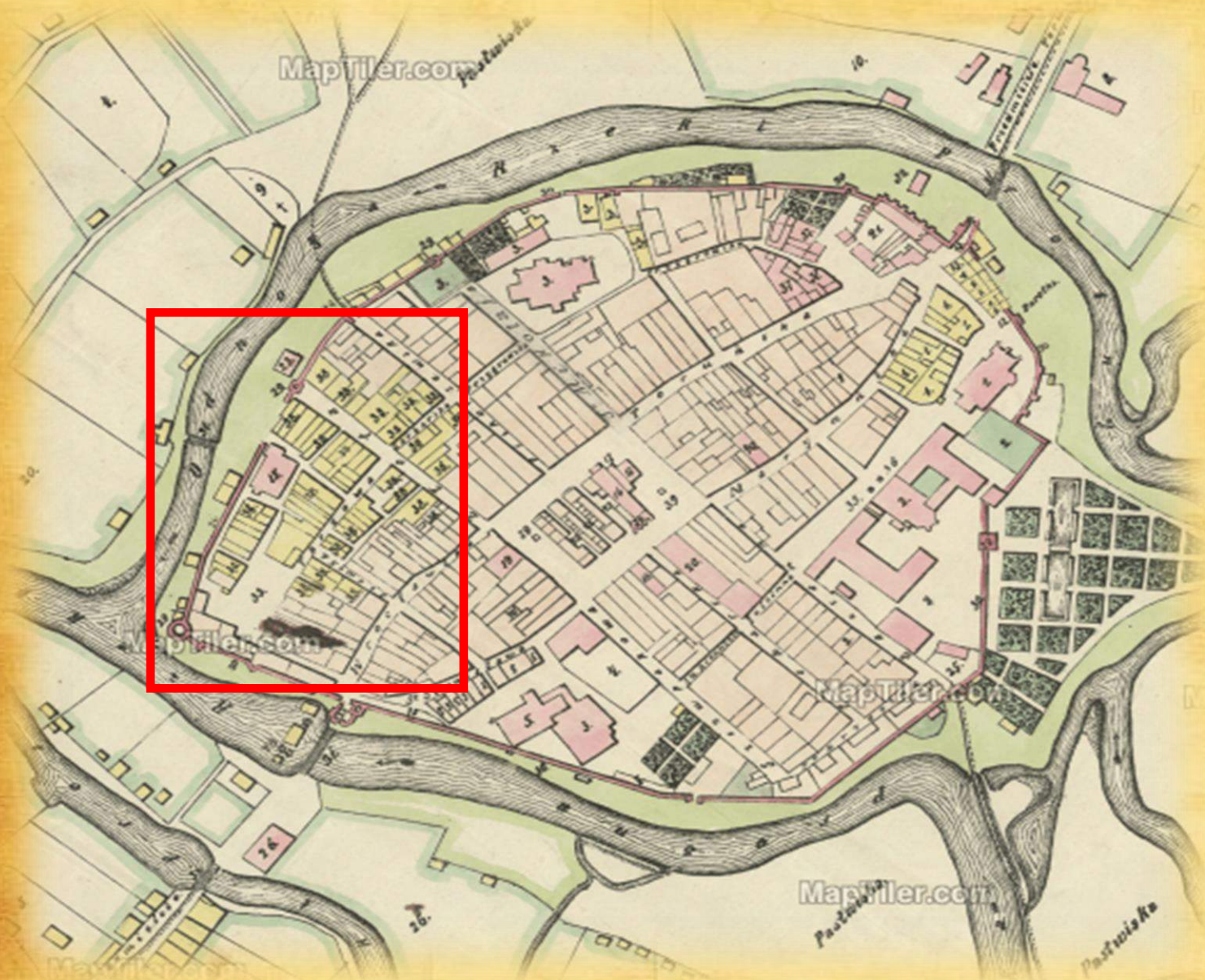
*Prace wykopaliskowe w tym właśnie miejscu się odbyły,
a komisje ekspertów ich stan oceniły.*

*Plac do niedawna zaniedbany,
zdawałoby się – zapomniany,
zachęca, aby tu przychodzić,
nad dziejami miasta się rozwodzić.*

*Duże zdjęcia zniszczonego Kalisza historię przypominają
i kamienne tablice z dziejami placu zapoznają.*

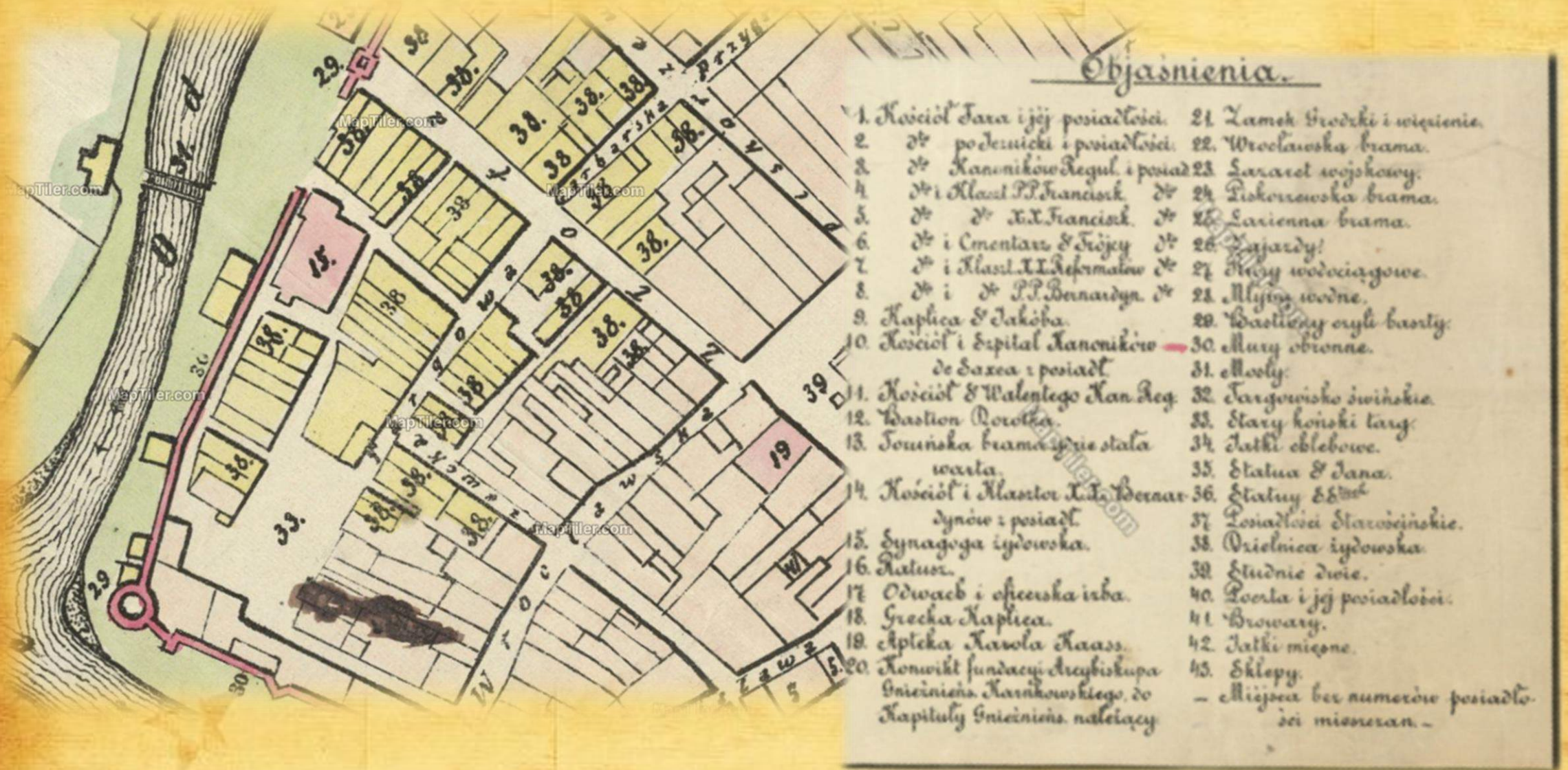
*Na koniec spójrzcie jeszcze na stare mapy tej okolicy,
które ukazują rozwój dawnej dzielnicy.
Stare i nowe zdjęcia też przedstawiamy,
bo miejsce to niezwykle podziwiamy.
Niech ku pamięci służą i przestrodze,
aby już więcej Rozmarek nie znalazł się w pozodze.*

Mapa Kalisza z 1785 r.

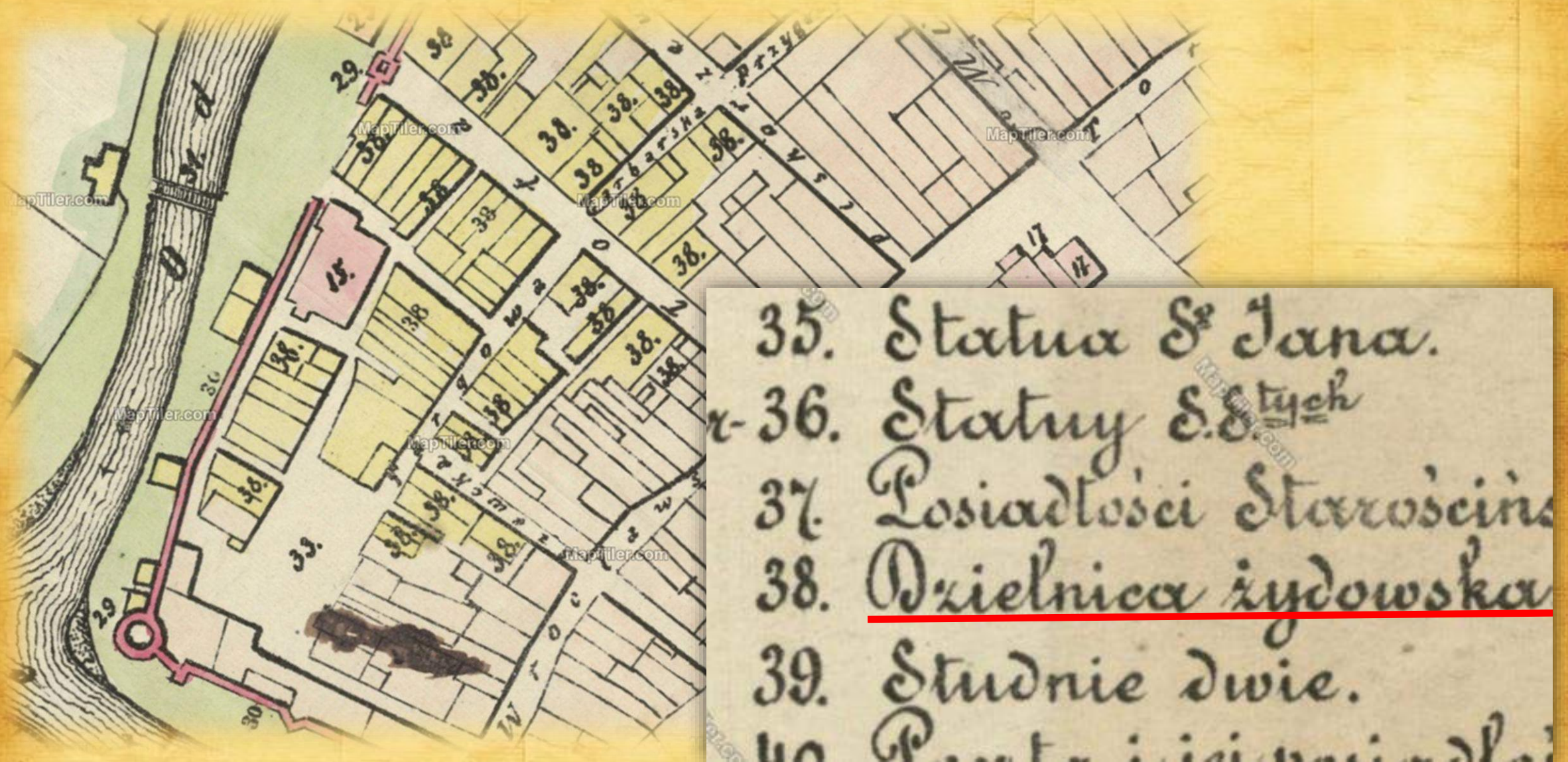

Dawna dzielnica żydowska powstała w XIII w. pomiędzy bramą Piskorzewską a Końskim Targiem (placem przy dzisiejszej Targowej). Od XVII w. zaczęła się powiększać o tereny po drugiej stronie kanału Babinki, wzdłuż ulicy Złotej, aż po Ciasną i Chopina.

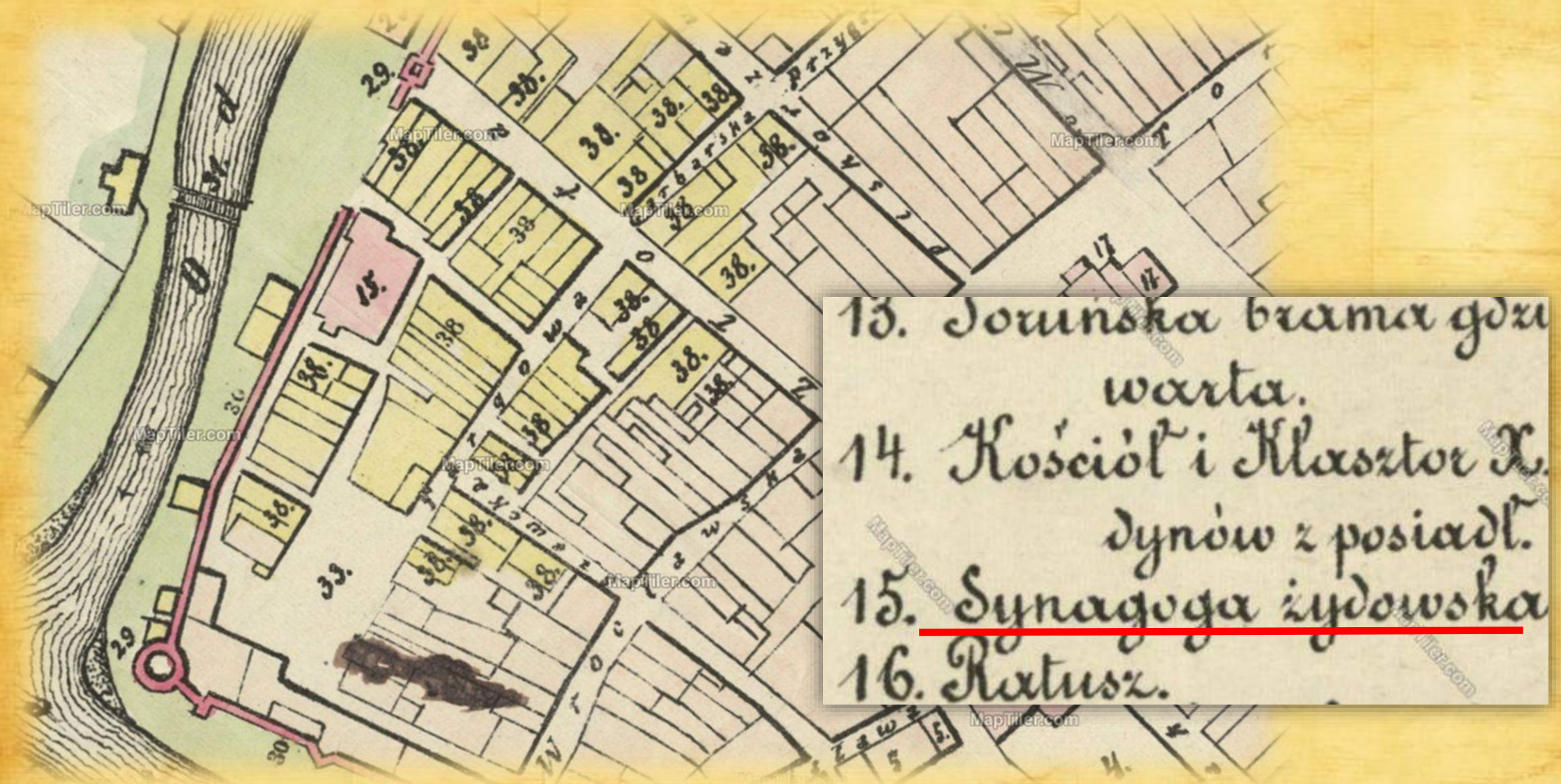
Fragment mapy Kalisza z 1785 r. przedstawiający dzielnicę żydowską

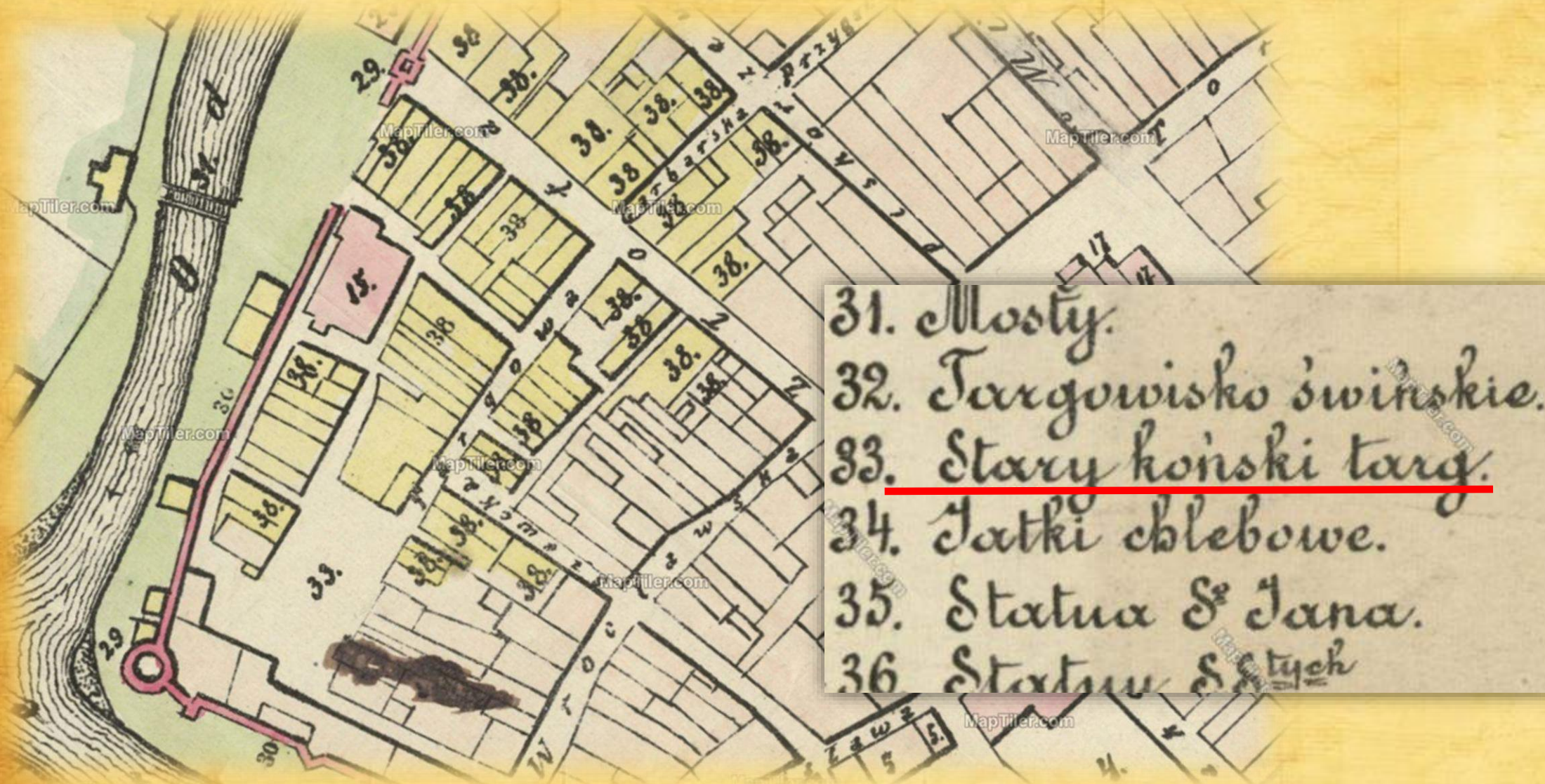
Fragment mapy Kalisza z 1785 r. przedstawiający dzielnicę żydowską

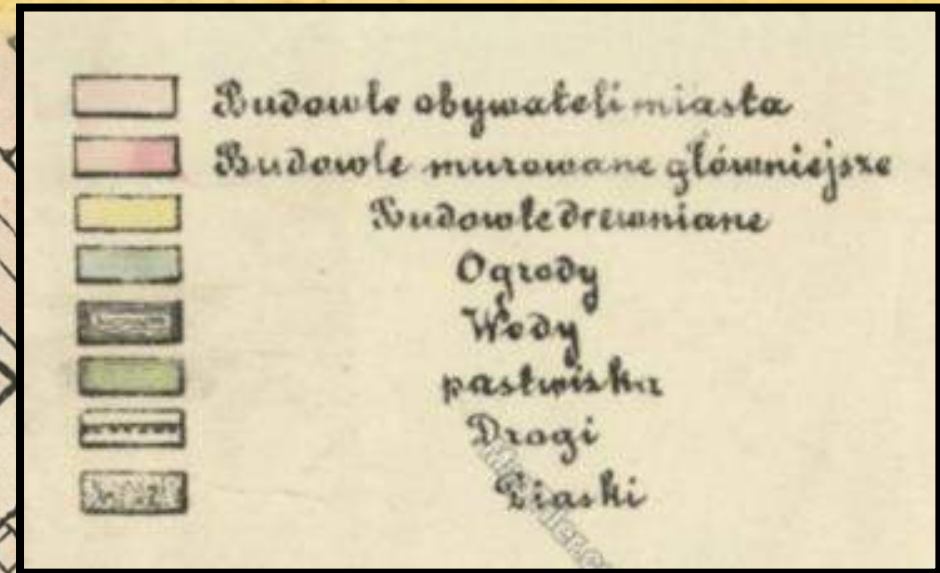
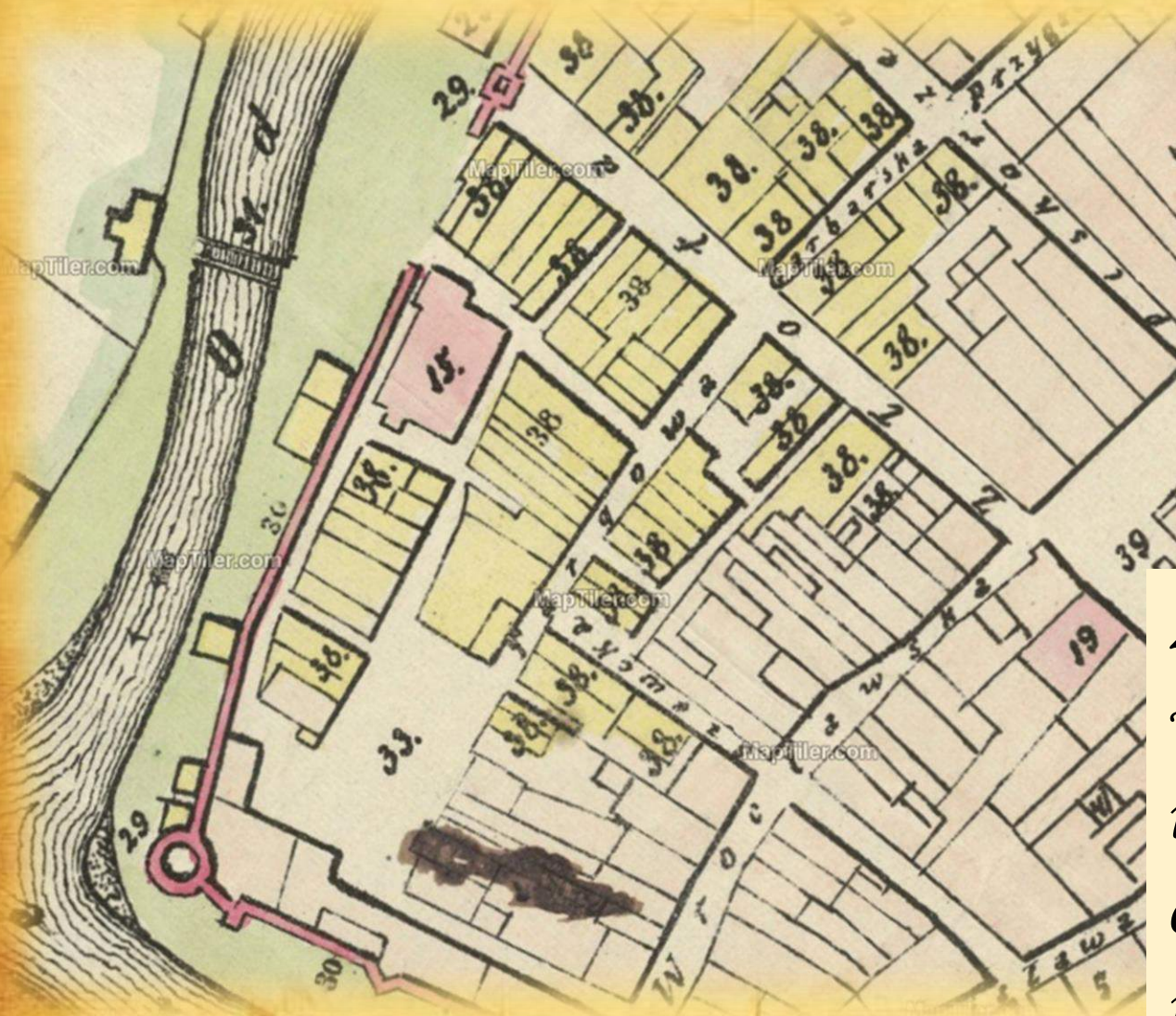
Fragment mapy Kalisza z 1785 r. przedstawiający dzielnicę żydowską

Fragment mapy Kalisza z 1785 r. przedstawiający dzielnicę żydowską

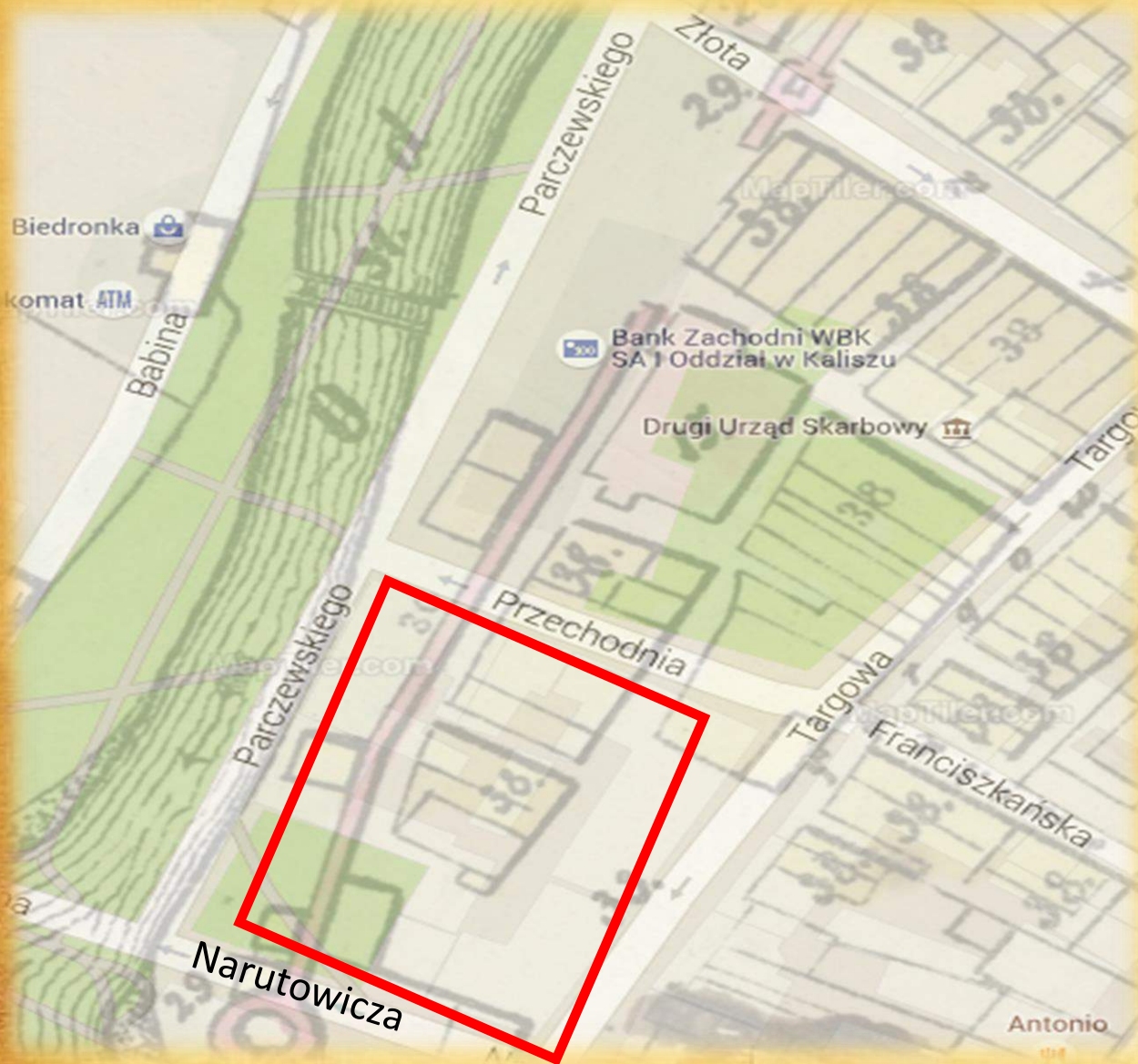

Jak wyglądała dzielnica żydowska?

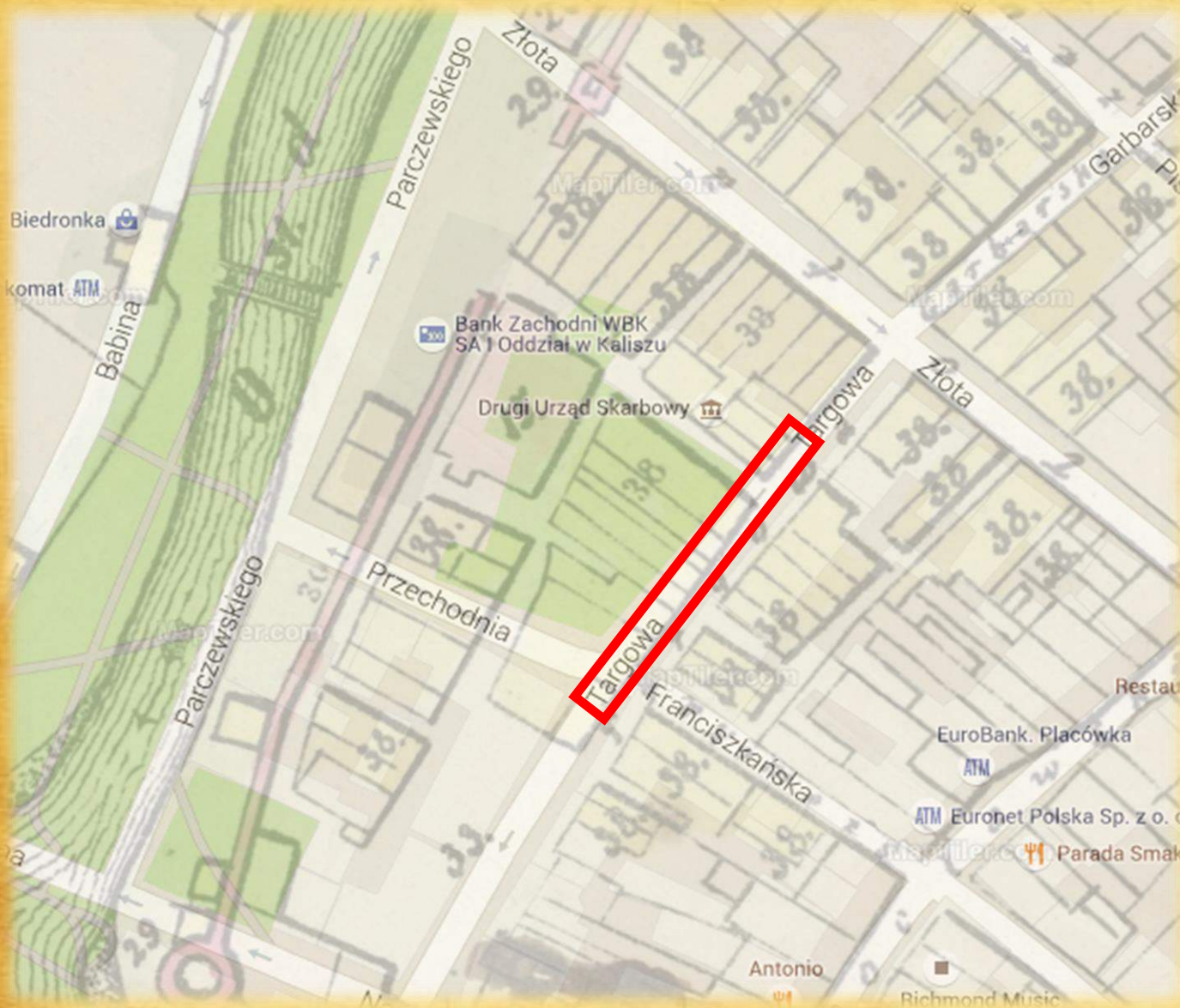
Zabudowana gęsto i nietrwale, większość budynków parterowa i drewniana. W niemal każdym domu, oprócz sklepu, składu czy warsztatu, mieszkały dwie, trzy rodziny.

Mapa współczesnego Kalisza na tle mapy z 1785 r.

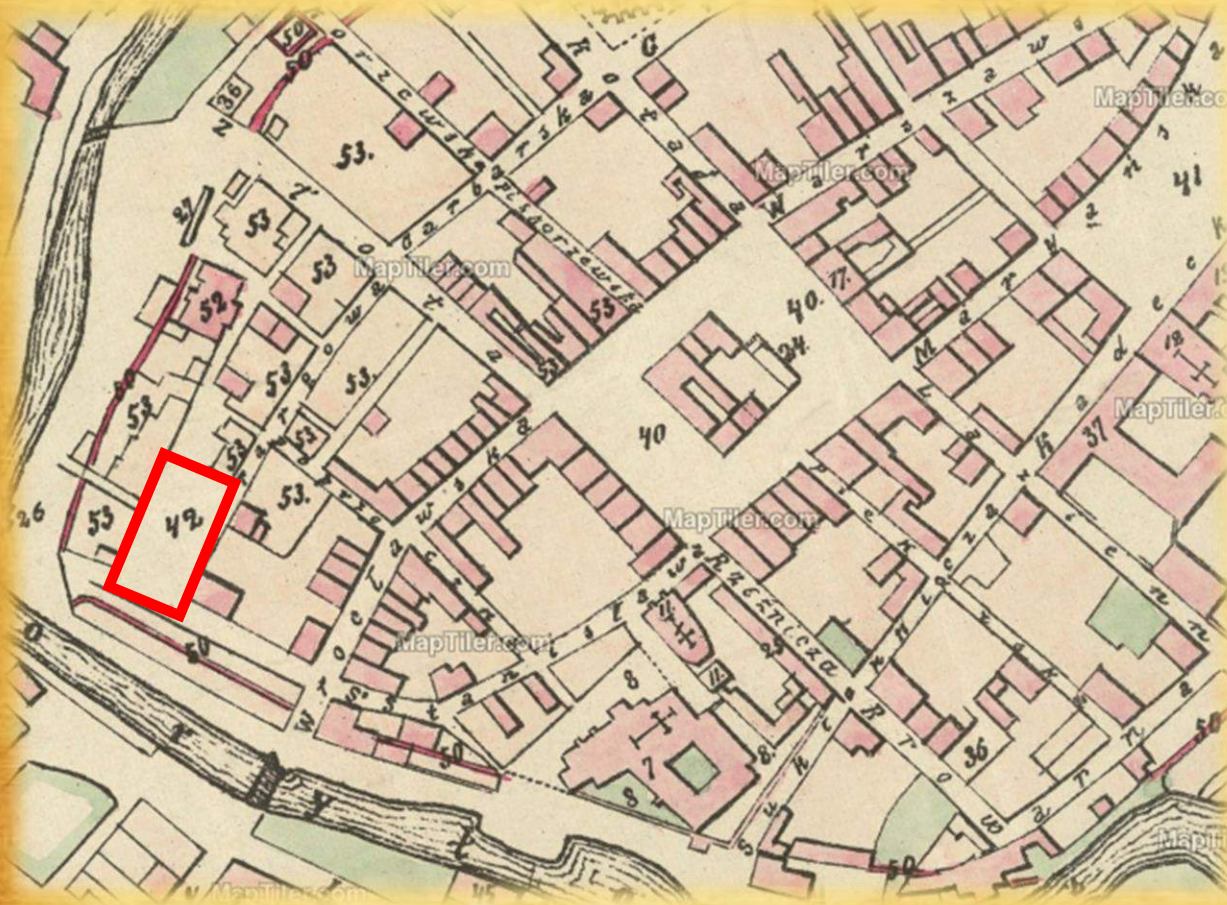
Po nałożeniu starych planów na współczesne otrzymujemy zarys dawnego zasięgu placu pomiędzy ulicą Narutowicza i Przechodnią. Jego centrum wyznaczają dzisiejszy dom przy Targowej 9 (narożny z Narutowicza) i sąsiednia działka (niezagospodarowany narożnik od strony ul. Parczewskiego)

Rozmarek jako ulica?

Nazwa Rozmarek nie występuje na dawnych mapach, ale w świadomości Kaliszzan istnieje do dzisiaj. Po spaleniu miasta Stary Koński Targ, czyli Rozmarek przestał istnieć - w dużym fragmencie został zabudowany i przetrwał w postaci ulicy.

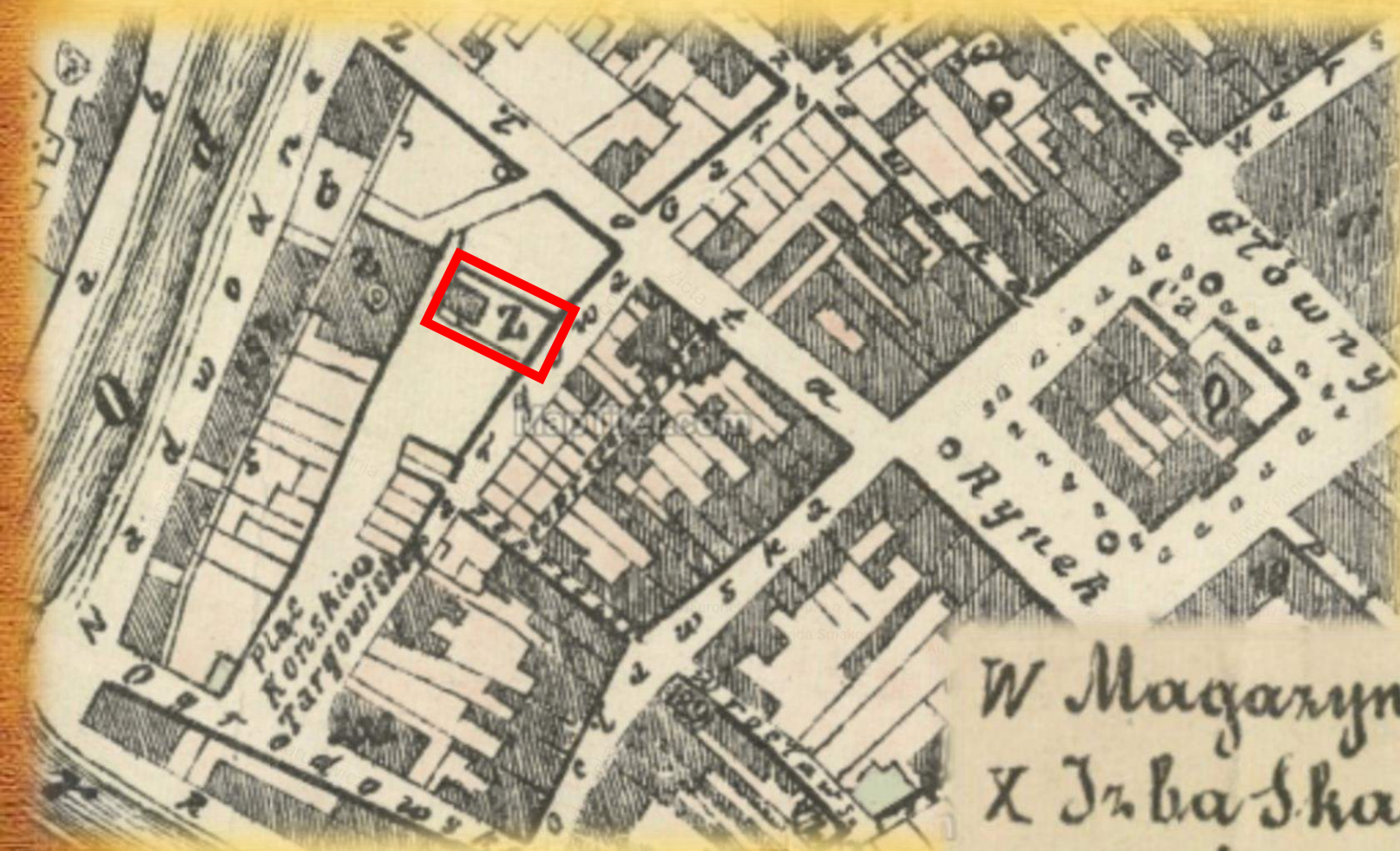
Mapa Kalisza z 1825 r.

- 40. Rynek główny.
- 41. Rynek nowy.
- 42. Końskie karcowisko.
- 52. Synagoga żydowska.
- 53. Posiadłości żydowskie.

Plac sięgał linii murów obronnych z jednej strony (dzisiejsza Narutowicza) i kończył się przed Franciszkańską.

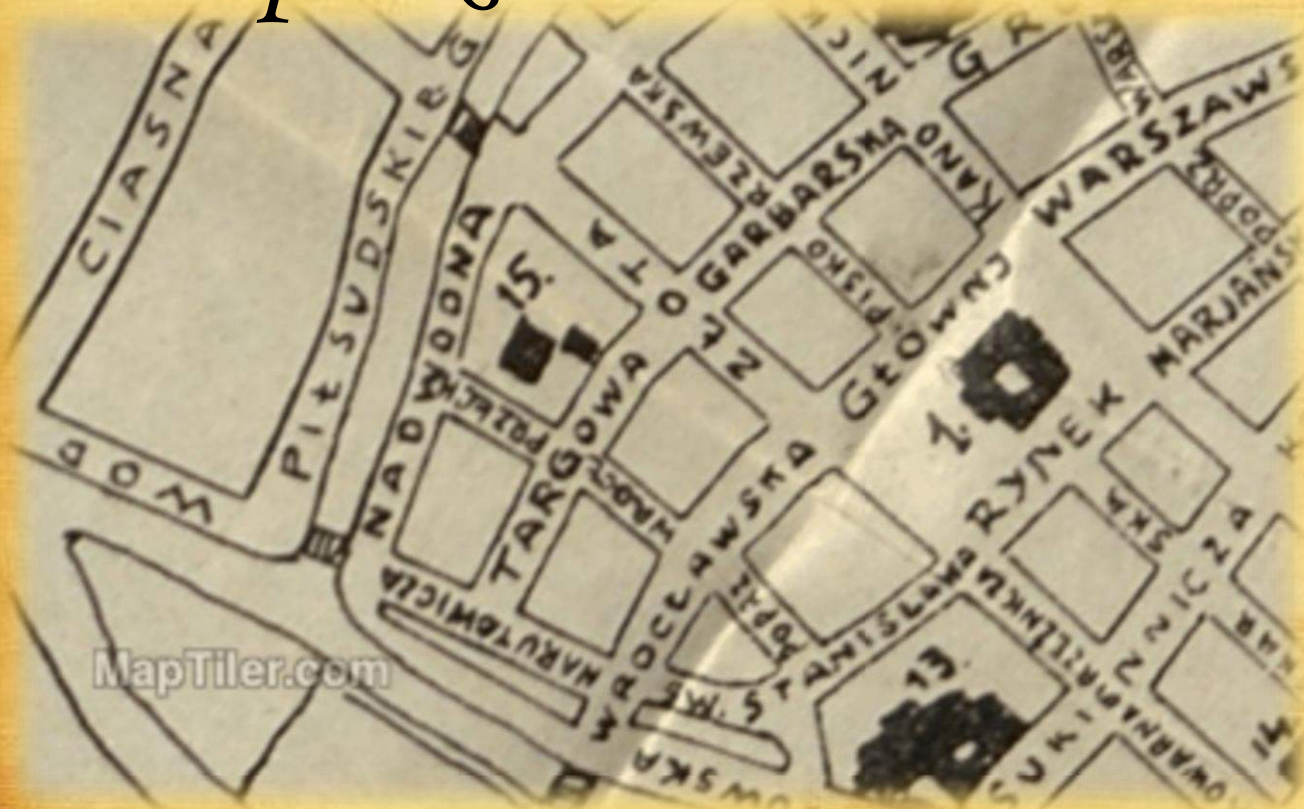
Mapa Kalisza z 1878 r.

Na mapie z 1878r.
zaznaczono
synagogę i szkołę
żydowską

W Magazyn wojskowy.
X Izba Skarbowa.
Y Szkoła Ewangelicka.
Z Synagoga i szkoła żydowska.

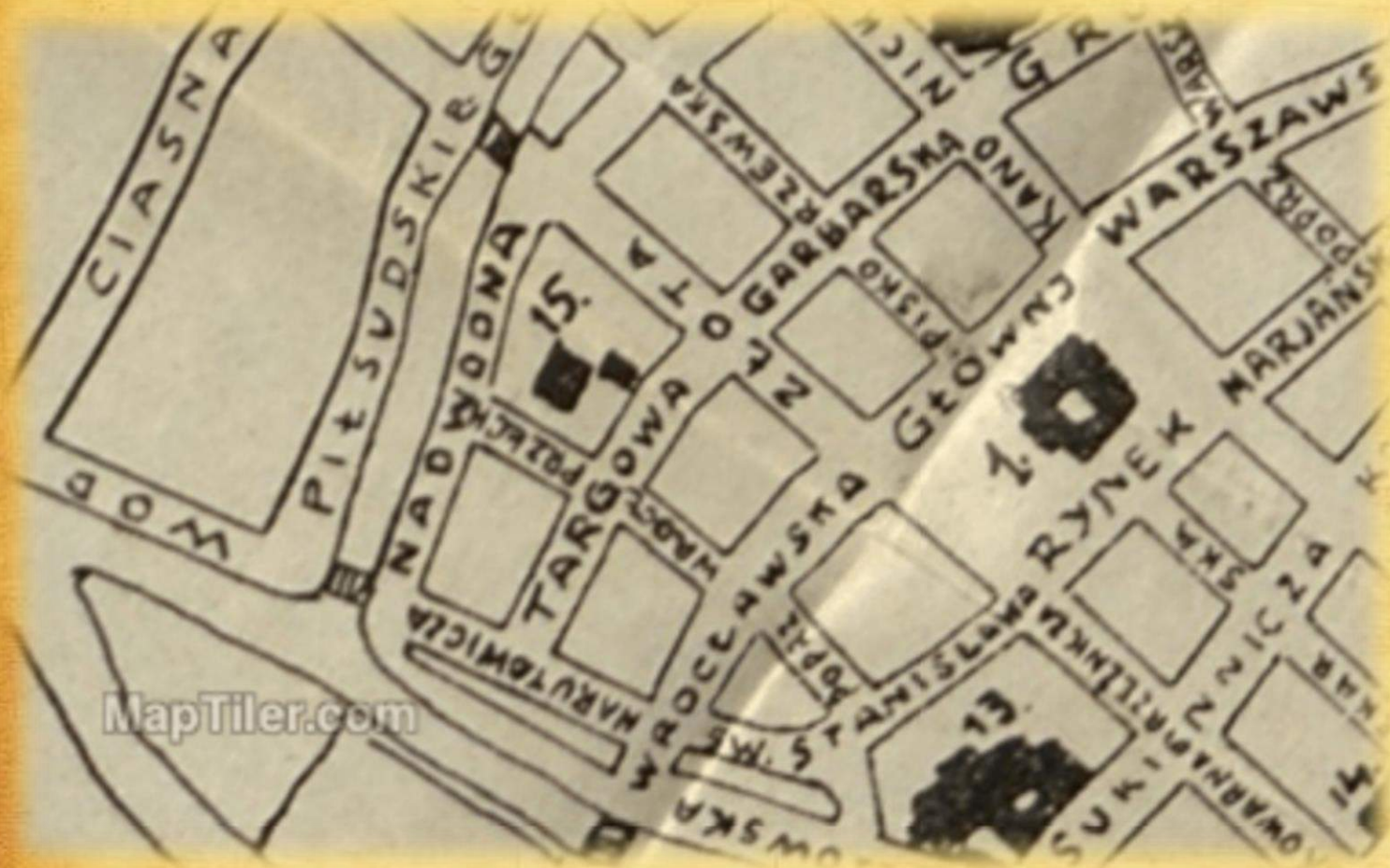
Mapa Kalisza z 1927 r.

9. BANK POLSKI.
10. SĄD OKRĘGOWY
11. POCZTA.
12. ELEKTROWNIA MIEJSKA
13. KOŚCIÓŁ O.O. FRANCISZKA
14. STOWARZYSZENIE RZEMIE
15. SYNAGOGA.
16. ~~STRAŻ OGNIOWA~~
17. KOŚCIÓŁ ŚW. MIKOŁAJA.
18. GYMNAZJUM IM. ADAMA FŁ
19. CERKIEW.
20. SZKOŁY 3-GOMAJA I 17-60

Nazwy Rozmarek równocześnie używano także w odniesieniu do skwerku. Placyk o powstał w wyniku komasacji posesji po spaleniu przez Prusaków. Jego obszar opowiada znanej nam lokalizacji zielonej enklawy przy Targowej.

Mapa Kalisza z 1927 r.

W 1935 r. plac przy Targowej miał się zmienić. Zamierzano tu zbudować dworzec autobusowy.

Równocześnie prywatny przedsiębiorca Joel Herszkiewicz

starał się o pozwolenie na uruchomienie stacji benzynowej przy zbiegu ulic Garbarskiej i Przechodniej.

Przy placu zbudowano synagogę

Przywilej jej budowy otrzymali Żydzi już w 1358 r. Pierwotną drewnianą synagogę zastąpiono w 1659 r. murowaną - okazałą i bogato wyposażoną. W wyniku pożarów uległa ona zniszczeniu, a ta, którą w XIX w. postawiono na jej miejscu, była skromniejsza. Synagogę rozebrali Niemcy w czasie okupacji (na jej miejscu wzniesiono po wyzwoleniu Dom Partii).

I wojna światowa

Bóżnica żydowska.
Pocztówka z początku XX w.

*Dzielnica
żydowska,
podobnie jak
pozostałe
otaczające ją
ulice, została
spalona przez
Prusaków.*

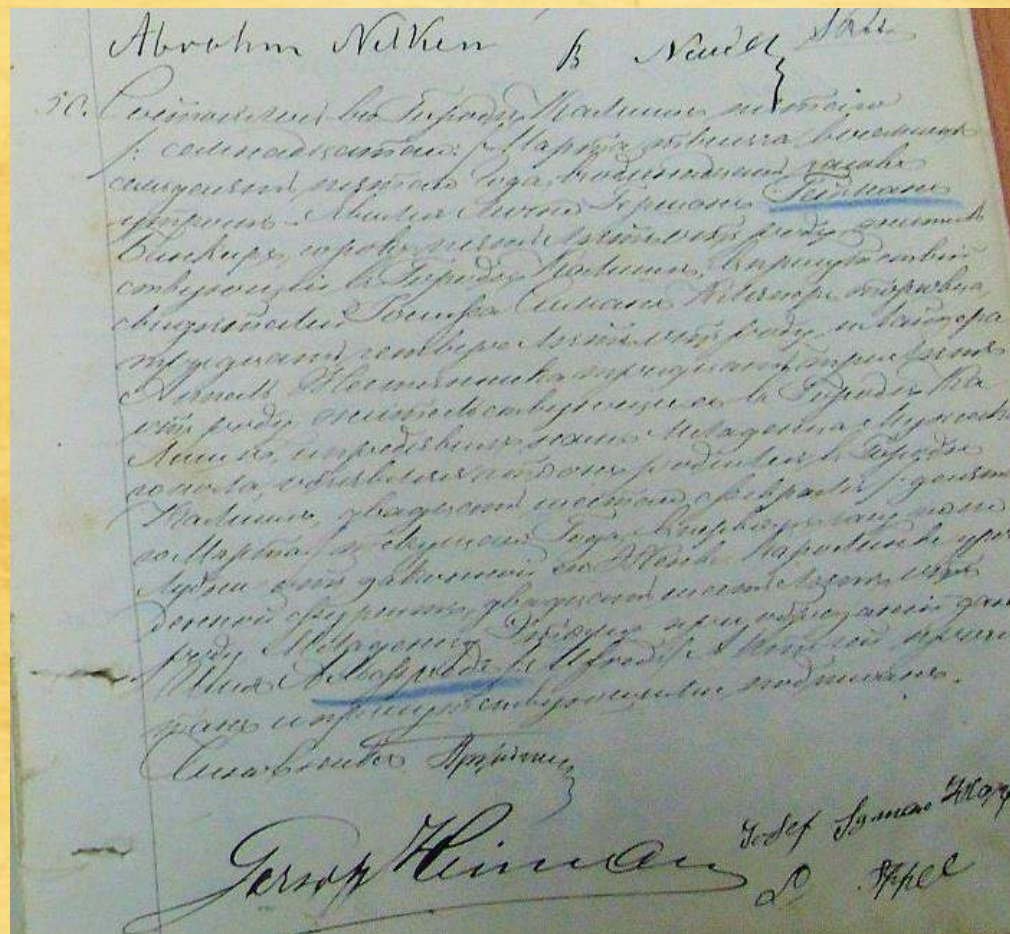
I wojna światowa

Bóżnica żydowska.
Fotografia z czasów I wojny światowej

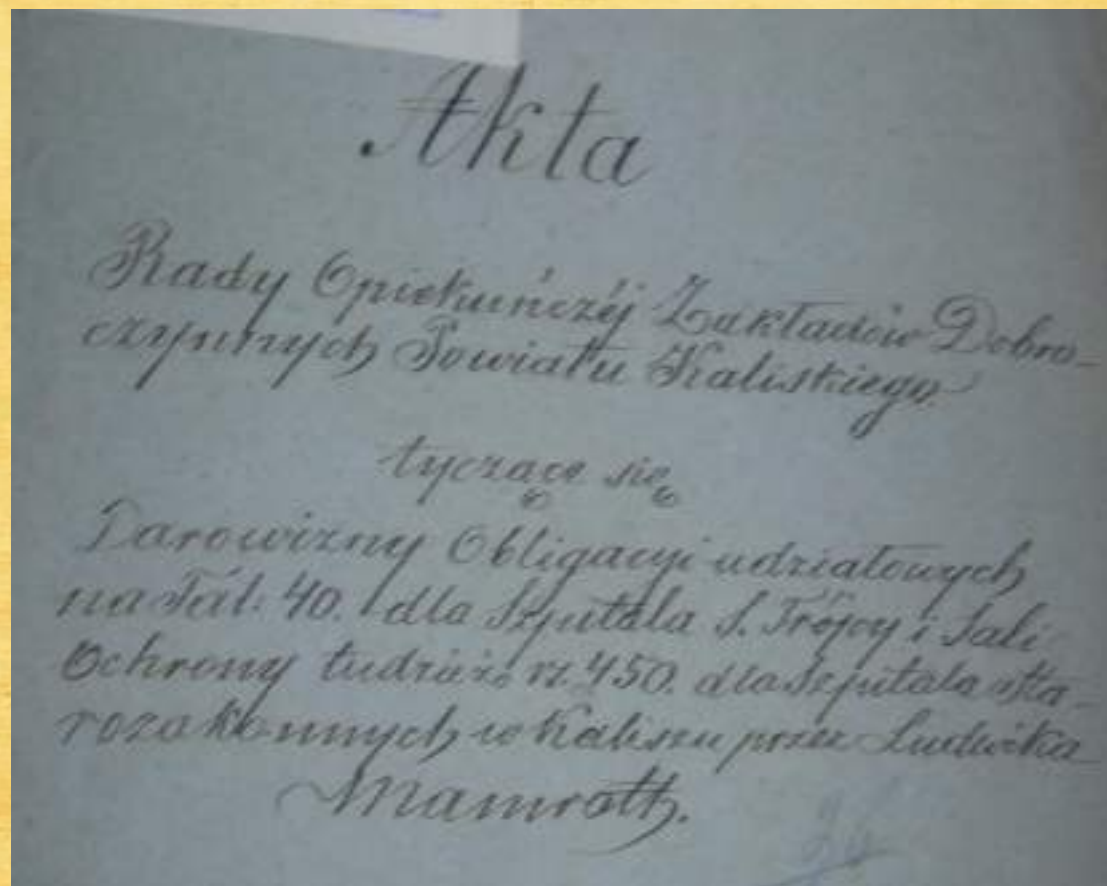
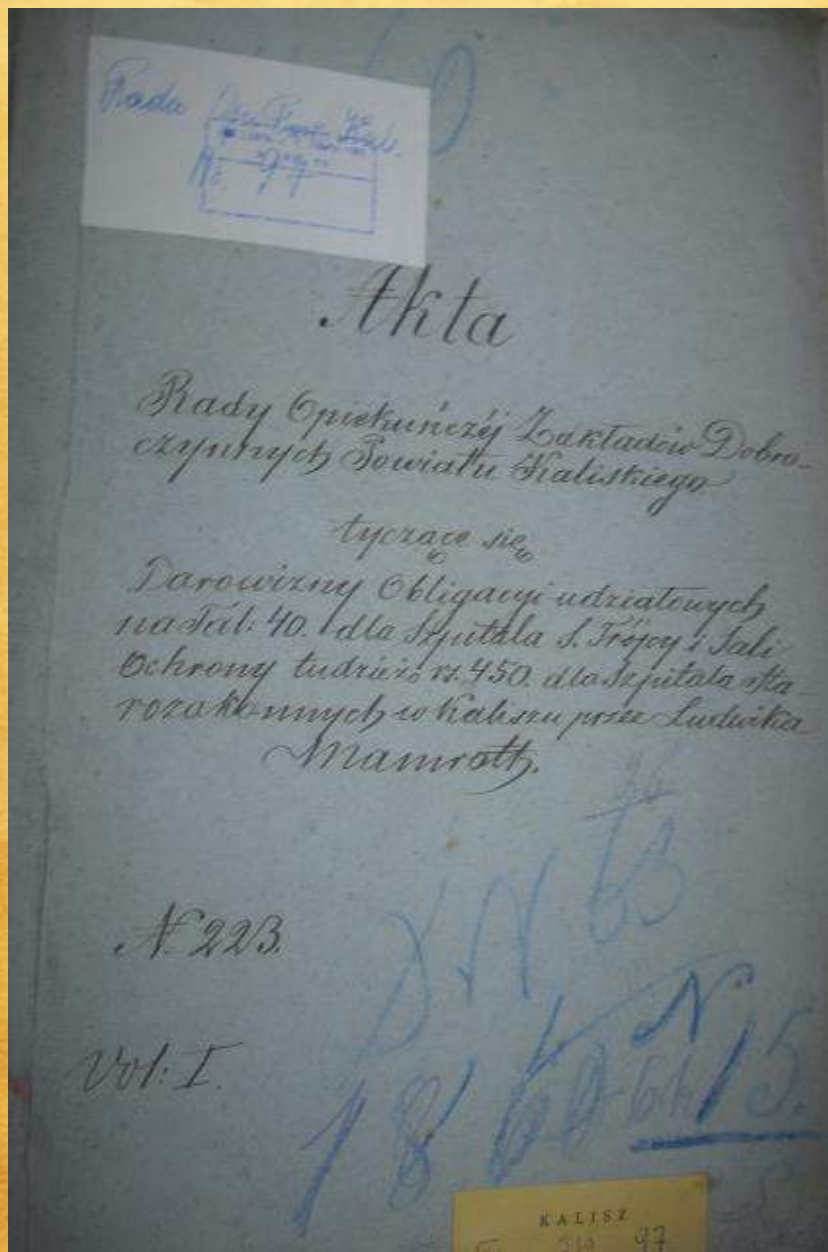
Zniszczenia synagogi i przyległego placu

Życie codzienne mieszkańców

Księga urodzeń, małżeństw i zgonów

Życie codzienne mieszkańców

Filantrop i bankier Ludwik Mamroth był inicjatorem i głównym opiekunem szpitala żydowskiego. Wspomógł również szpital Św. Trójcy.

Życie codzienne mieszkańców

Imię i Nazwisko		Uwagi
Imię	Nazwisko	
1.	5. Zygmunt Chartyński	Obywatelski z domem nie ma zwierząt
2.	30. Zygmunt Jędrak	
3.	30. Abraham Chartyński	
4.	30. Chojm. Janow	
5.	33. Abraham Tura	
6.	34. Chojm. Szym	
7.	45. Samuel Szyj	
8.	46. Abram Goltart	
9.	50. Zygmunt Jędrak	
10.	54. Abraham Szyj	
11.	54. Chojm. Szyj	

w Placu Kaszubi 5. lipca 1933
Burmistrz Samujłowicz

Dokument dotyczący handlu końmi

Protokół III. 78 47

W wykonaniu reskryptu Urzędu Wojewódzkiego z dnia 10.XI.1932 r. L.IX.B.I.0.14, komisja w składzie: lekarza miejskiego p. Dr. Roznowskiego, kierownika Wydziału Insp. Budowlanego p. inż. K. Laskowskiego, przy pomocy protokulanta geometry miejskiego K. Kanaego, dnia 1 grudnia 1932 r. przeprowadziła lustrację istniejących rzeźni dla ptactwa na terenie miasta Kalisza według podanego wykazu uzyskując następującym wynikiem:

Komisja udała się na posesję Wajtrauba przy ulicy Dobrzeckiej Nr. 16 i stwierdziła, że w podwórzu tejże posesji za prawą oficyną w parterowej marmuranej starej przystawce odbywa się bicie ptactwa według rytuału żydowskiego bez wypruwania wnętrzności.

Rzeźnia składa się z pomieszczenia przedzielonego ścianką; w pierwszym przedziale odbywa się nad korytkiem ocementowanym bicie drobiu, drugie pomieszczenie służy jako schowanko.

Obok budynku ostatnie prymitywna i nieuszczelniona szopka z drzewa, mająca służyć prawdopodobnie dla magazynowania pierza; obok szopy umieszczony jest śmietnik domowy, do którego rzeźak usuwa z popiołem zmieszane odpadki krwi i zabrudzone pierze ze zbiornika betonowego, nad którym odbywa się bicie drobiu.

Pomieszczenie jest skanalizowane.

Ilość ubitego ptactwa według zeznania Zarządu Gminy Żydowskiej, wynosi na tydzień 200 sztuk.

Niewiadomym jest na jakich podstawach prawnych wspomniana rzeźnia rytualna jest prowadzona.

Reasumując powyższe dane komisja stwierdza, że rzeźnia urządzona jest w sposób najprymitywniejszy i wobec braku urządzenia dla spłukiwania i specjalnego uszczelnionego zbiornika dla usuwania odpadków krwi i zanieczyszczonego pierza dla otoczenia może być uciążliwa.

Protokulował:
K. Lanny

Członkowie:
K. Laskowski
inż. architekt
mai/n

Do Akt 147-

Protokół kontroli rzeźni ptasich w dzielnicy żydowskiej

Życie codzienne mieszkańców

1. Nazwisko Dawidawicz

2. Imiona Mordka

3. Imiona rodziców Selomo i Bereia,
i nazwisko panięnskie matki Birenewej

4. Urodził się dn. 5 m-ca stycznia
i 84 r. w Belchatowie

5. Wyznanie mojżesz

6. a) stan cywilny żonaty
b) imię żony Ruda

7. Zawód i stanowisko w zawodzie kupiec

8. Przynależność państwowa polska

9. Czy posiada dowód osobisty i jaki _____
_____ № _____ wydany dn. _____
m-ca _____ 1 r. przez _____

9* Inny posiadany dokument _____

1. Nazwisko Dawidowicz
z domu Łęczycka

2. Imiona Ruda

3. Imiona rodziców Jakob i Hinda
i nazwisko panięnskie matki Bornstajn

4. Urodziła się dn. 25 m-ca marca 1885 r.
w staszku

5. Wyznanie mojżesowe

6. a) Stan cywilny zamężna
b) imię męża Mordka

7. Zawód i stanowisko w zawodzie poty mgła

8. Przynależność państwowa polska

9. Czy posiada dowód osobisty i jaki _____
_____ № _____ wydany dn. _____

II wojna światowa

Na początku II wojny Niemcy utworzyli tu otwarte getto.

II wojna światowa

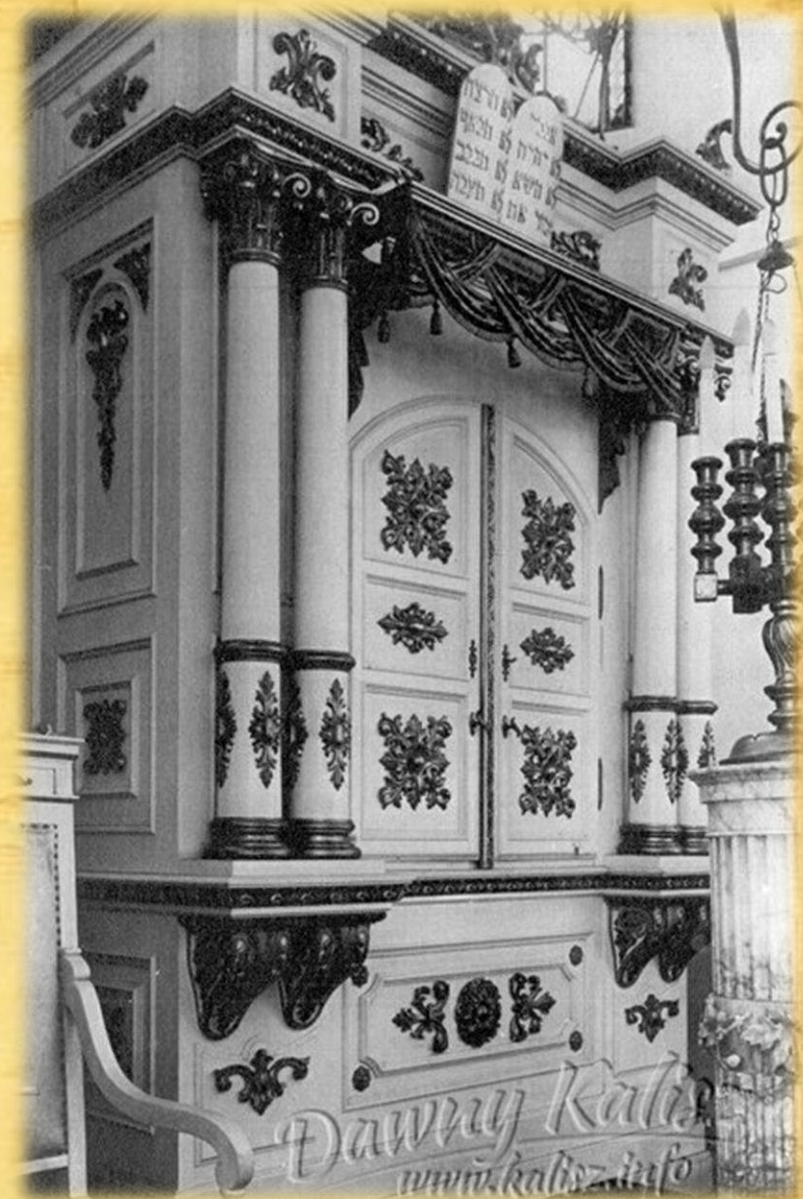
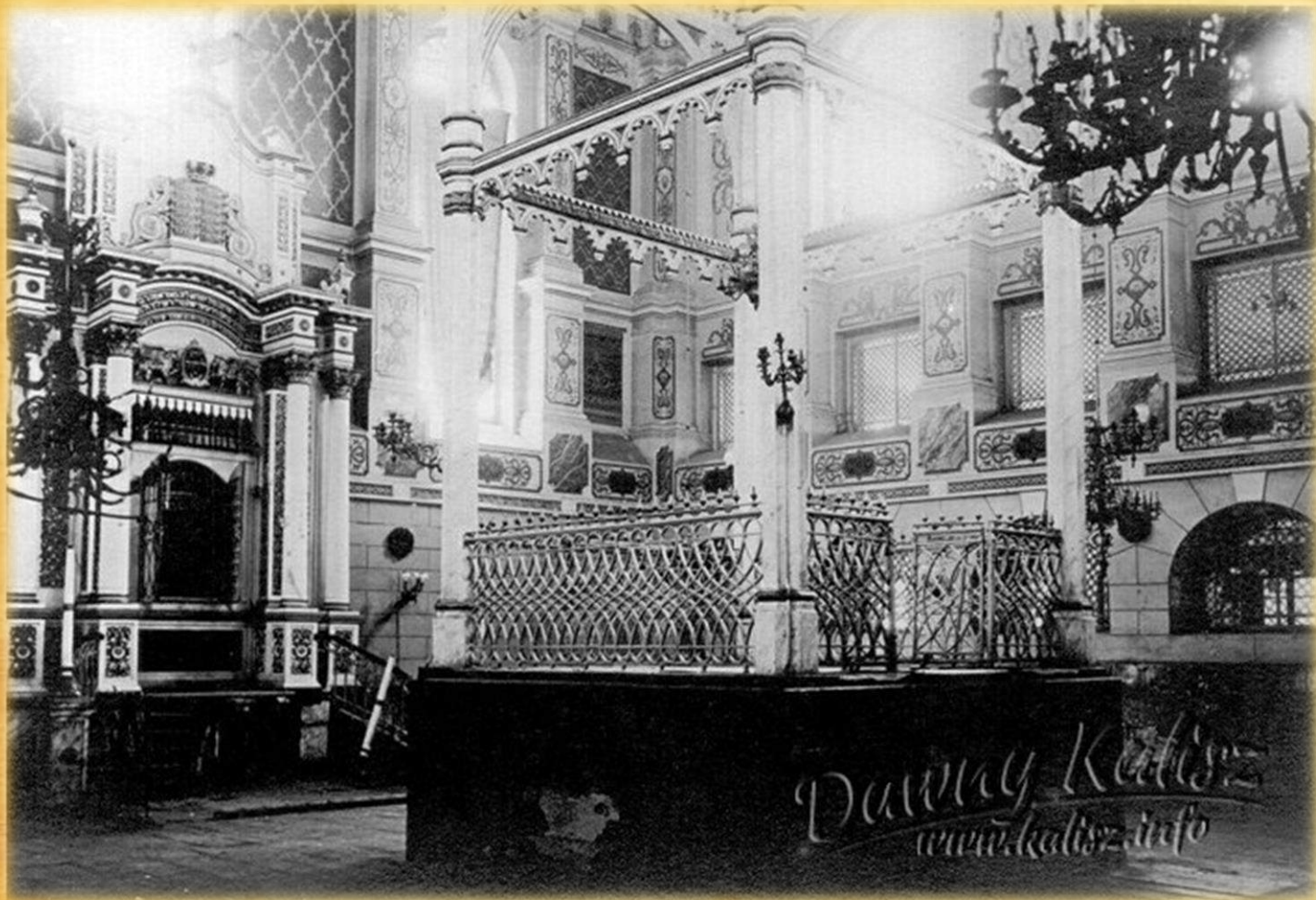
Poprzez eksterminację niemal całej społeczności żydowskiej Niemcy położyli ostateczny kres jej obecności w Kaliszu.

Tego już nie ma...

Wnętrze bożnicy żydowskiej. Fotografia z 1940 r.

Tego już nie ma...

Wnętrze bożnicy żydowskiej. Fotografie z 1940 r.

Rozmarek współczesny

W tle ulica Targowa.

Rozmarek współczesny

W miejscu gdzie dzisiaj prosperuje bank stała Wielka Synagoga

Rozmarek współczesny

*Były budynek Talmud Tory
– obecnie II Urząd Skarbowy*

ul. TARGOWA

Ulica Targowa

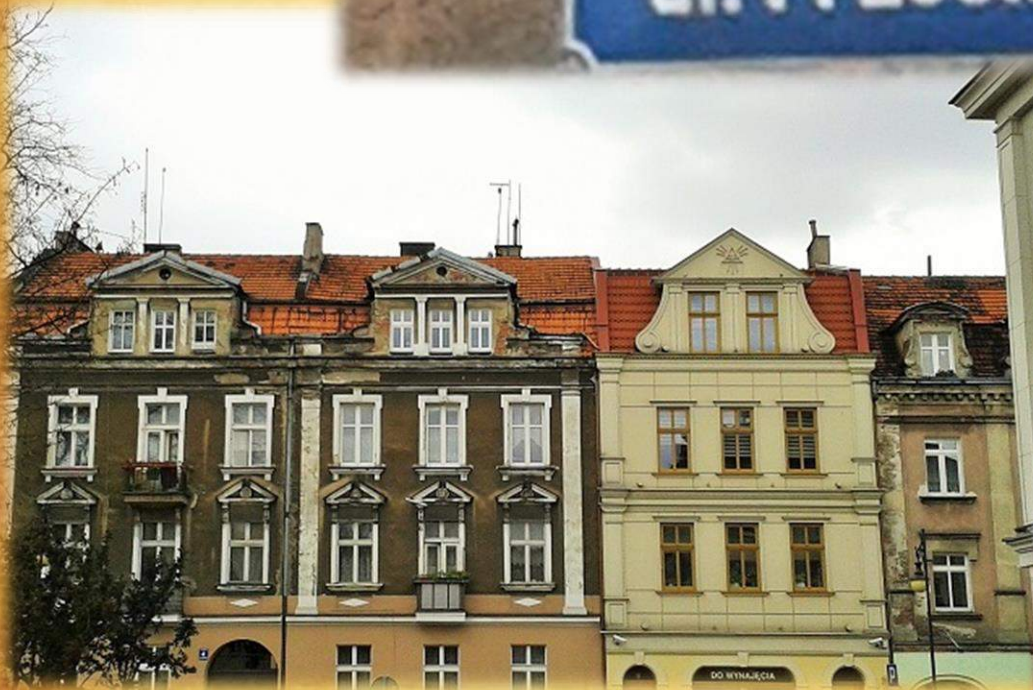
Rozmarek współczesny

*Budynek Talmud Tory:
jeden z nielicznych
zachowanych
(a i to przebudowanych)
obiektów publicznych,
służących kiedyś kaliskiej
społeczności żydowskiej.*

Znajdowała się tam szkoła religijna dla chłopców. Do czasu niemieckiej okupacji w pobliżu tego budynku, nad brzegiem zasypanej Babinki, znajdowały się najważniejsze publiczne obiekty żydowskie.

ul. Przechodnia

Przetrwało wiele pozydowskich kamienic z początków XX w., na niektórych z nich do dziś odnaleźć można charakterystyczne elementy małej architektury.

Archeolodzy szukają...

ZK nr 38 * 20 IX 1991

Był mur obronny, była synagoga...

Były „Dom Partii” w Kaliszu (do niedawna przy ul. Nowotki, dziś - Parczewskiego) nie będzie gorszy od „białego domu” w Warszawie, w którym mieściła się siedziba Komitetu Centralnego b. PZPR. I tu także użytkownikiem gmachu stał się bank - ściślej: Wielkopolski Bank Kredytowy, który gruntownie przerabia go, dostosowując do swoich potrzeb. Dla wygody przyszłych interesantów w pobliżu gmachu znajdzie się spory parking. I znów połać miasta zalana zostanie asfaltem...

A ponieważ sprawa dotyczy obszaru starego miasta, które kryje niejedną jeszcze tajemnicę, teren postanowiono choć „z grubsza” przebadać archeologicznie. WBK wyłożył na ten cel 30 mln złotych, a wykopkami zajęli się dwaj archeolodzy: Janusz Tomala i Grzegorz Teske z Państwowej Służby Ochrony Zabytków.

W jednym z wykopów znaleziono zachowany fragment dawnego muru obronnego z poł.

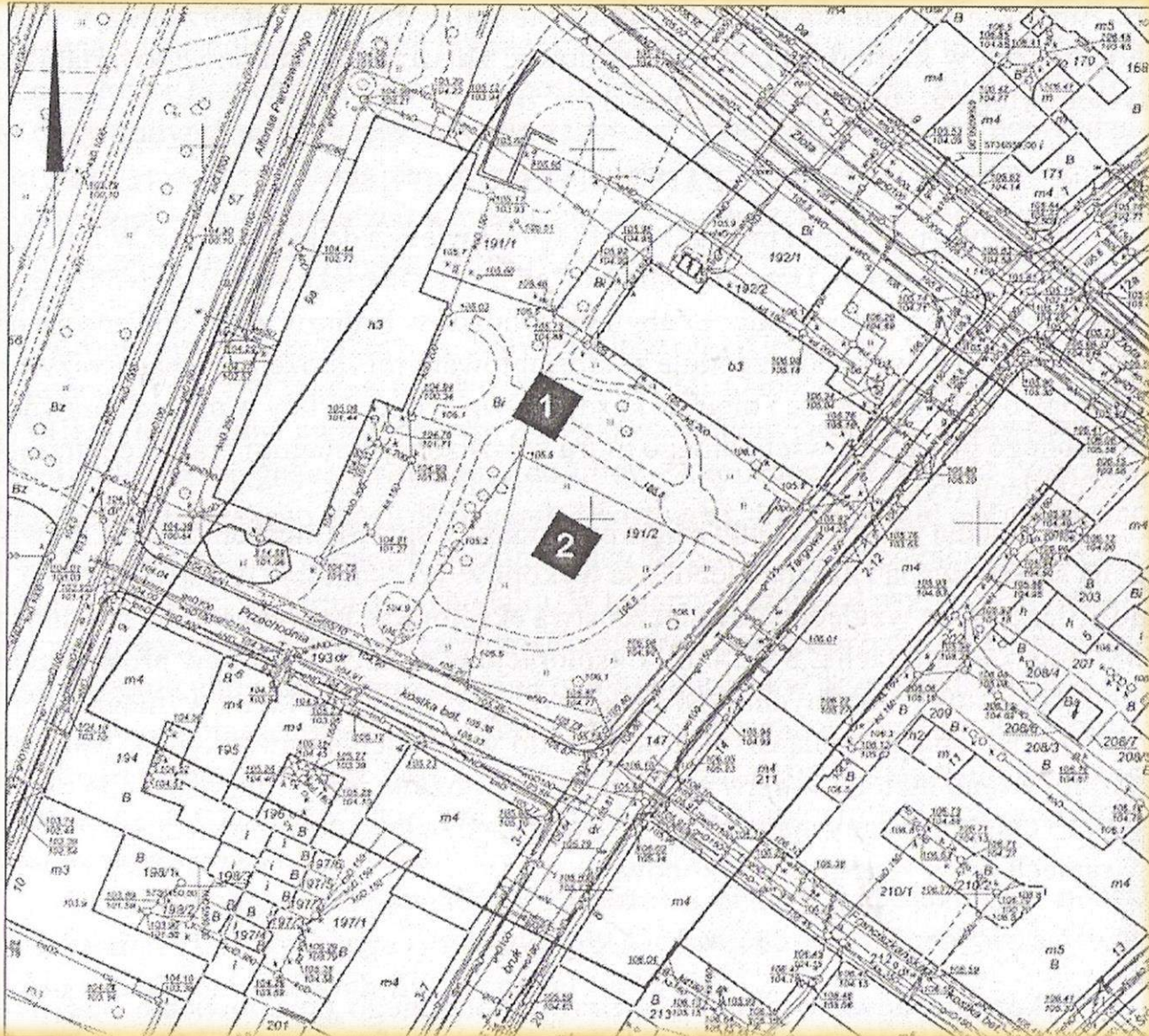
XIV w. Budowano go kładąc do wykopów najpierw pierwszą warstwę otoczków bez zaprawy. Dopiero kolejne warstwy kamieni wiązano zaprawą wapienną i na niej stawiano mur ceglany. Wszystko to, jak na szkolnym obrazku, widoczne jest na zdjęciu naszego fotoreportera. Odkrycie to jest o tyle cenne, że koryguje dokonywane wcześniej rekonstrukcje przebiegu murów obronnych od strony północno-wschodniej starego Kalisza.

Przy okazji tych prac (szkoda, że z braku funduszy nie będą kontynuowane) odnaleziono także ślady trzech pożarów dawnej dzielnicy żydowskiej oraz relikty kamienicy z przełomu XIX i XX w. Potwierdzono także, że „Dom Partii” zbudowany został dokładnie w miejscu okazałej synagogi żydowskiej (prezentujemy ją na zdjęciu archiwalnym), rozebranej w latach okupacji niemieckiej. (k)

Zdjęcie i reprodukcja:
Stanisław Szewczyk

Archeolodzy szukają...

*W roku 2014
ponownie
przeprowadzono
na terenie
Rozmarku prace
wykopaliskowe.*

Archeolodzy szukają...

Podczas prac zarejestrowano :

- fundamenty synagogi, która spłonęła w 1852 r.
- fundamenty synagogi, której odbudowa rozpoczęła się w 1852 r., rozebranej przez Niemców w 1940 roku,
- bruk kamienny (umocnienie ulicy zaznaczonej na planie z XVII w.)
- obiekt o charakterze sanitarnym (okres XVI – XVII w.)
- pomieszczenia dla inwentarza (okres XVI – XVII w.)

Fundamenty synagogi

3 sierpnia 2014 r. odbyło się symboliczne otwarcie skwery historycznego Rozmarek, które było kulminacyjnym wydarzeniem w ramach obchodów 100. rocznicy zniszczenia Kalisza. Mosiężna płaskorzeźba wtopiona w granitowe podłoże jest pamiątką projektu „Kalisz-Fenix 1914 – 2014”.

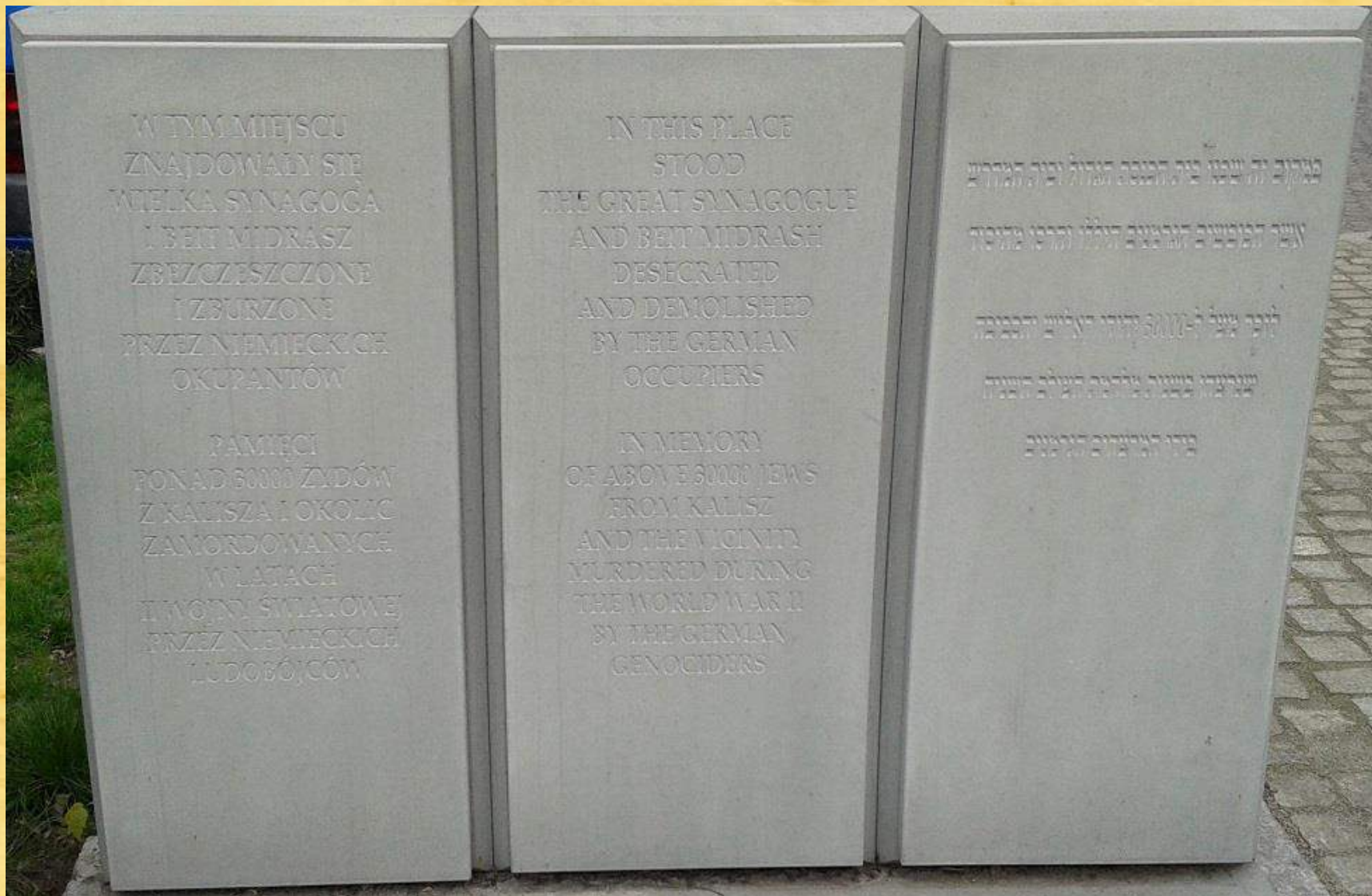

*Zdjęcia zniszczonego Kalisza,
wkomponowane w konstrukcję
z drucianej siatki w kształcie
prostokątów, wypełnione
krusztym, przypominają o tragedii
sprzed stu lat, skłaniają do refleksji.*

Duże zdjęcia zniszczonego Kalisza historię przypominają

Kamienne tablice z dziejami placu zapoznają

Bibliografia

- 1. Błachowicz Maciej, Tabaka Anna, Rebusy z Rozmarkiem (źródło: <http://www.zyciekalisza.pl/index.php?str=82&id=149598>)*
- 2. Kaczmarek Alfred, Dzieje kaliskich ulic, Kalisz 2002.*
- 3. Kunicki Bogumił, Ballady kaliskie, Kalisz 1991.*
- 4. Pniewski Tadeusz, Kalisz z oddali, Kalisz 1988.*
- 5. Rocznik Kaliski, Tom 40, pod red. Andrzeja Nowaka, Kalisz 2014.*
- 6. Sobolewski Piotr, Jedynie w Kaliszu, Kalisz.*
- 7. Witkowski Rafał, Synagogi Wielkopolski, Poznań 2011*

Źródła map i zdjęć

Slajdy 14 – 25: <http://www.kalisz.info/stare-mapy.html>

Slajdy 25 – 28: <http://www.kalisz.info/stare-fotografie.html>

Slajdy 29 – 34: Archiwum Państwowe w Kaliszu

Slajdy 35 – 36: <http://www.kalisz.info/stare-fotografie.html>

Slajdy 37 – 42: ze zbiorów Anny Guzdeckiej

Slajd 43: Ziemia Kaliska 1991, nr 38

Slajdy 44 – 45: Rocznik Kaliski, t. 40, Kalisz 2014, s. 213

Slajdy 46 – 49: ze zbiorów Anny Guzdeckiej